

АРХЕОЛОГІЯ ЗА РУБЕЖЕМ



МОГИЛЬНИК КУЛЬТУРИ КУЛЯСТИХ АМФОР ПОБЛИЗУ СМОЛЕНСЬКА У ВЕРХІВ'ЯХ ДНІПРА

Є. А. Шмідт

Давньоруський курганний могильник розташований на 0,4 км західніше від селища Турінщина та на 1,2 км східніше району Кисилівка у м. Смоленську. Кургани знаходяться на правому березі річки Грібушкинки (ліва притока Десни, яка, в свою чергу, є лівою притокою Дніпра), на високому піщаному пагорбі (рис. 1). Під час розкопок кургану № 6 у його ровику знайдені фрагменти давньої ліпної кераміки, що не характерна для курганних поховань XI–XII ст. Це викликало необхідність детального вивчення материкового ґрунту з метою з'ясування походження цієї давньої кераміки. На північному боці

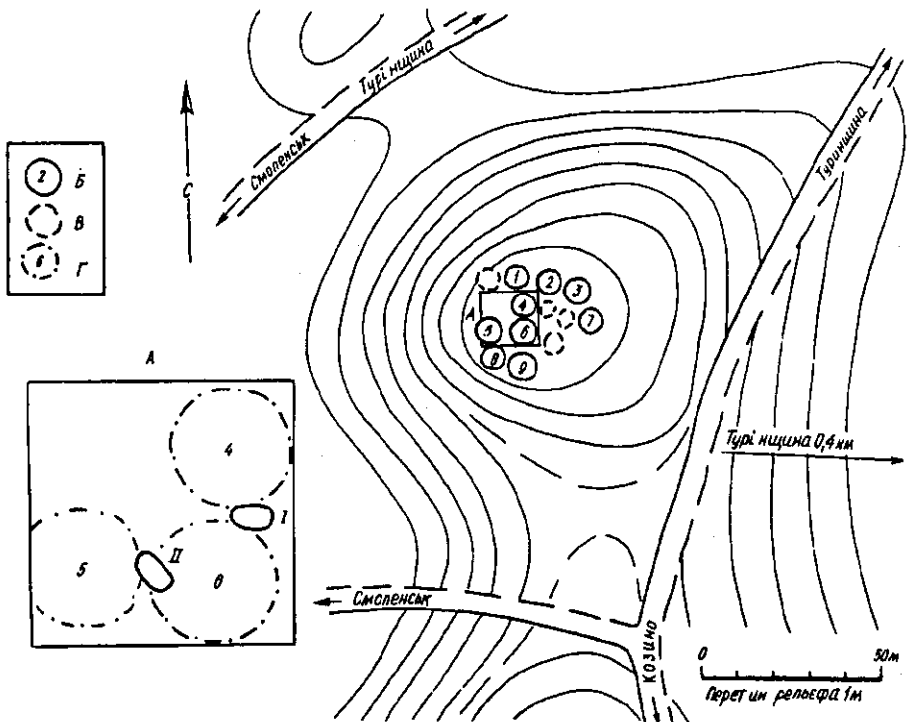


Рис. 1. План поховальних пам'яток біля сел. Турінщина. А — Ділянка, на якій знайдені поховання культури кулястих амфор: I — поховання № 1, II — поховання № 2; Б — збережений курган XII ст. н. е.; В — знищений курган; Г — кордон кургану на вставці.

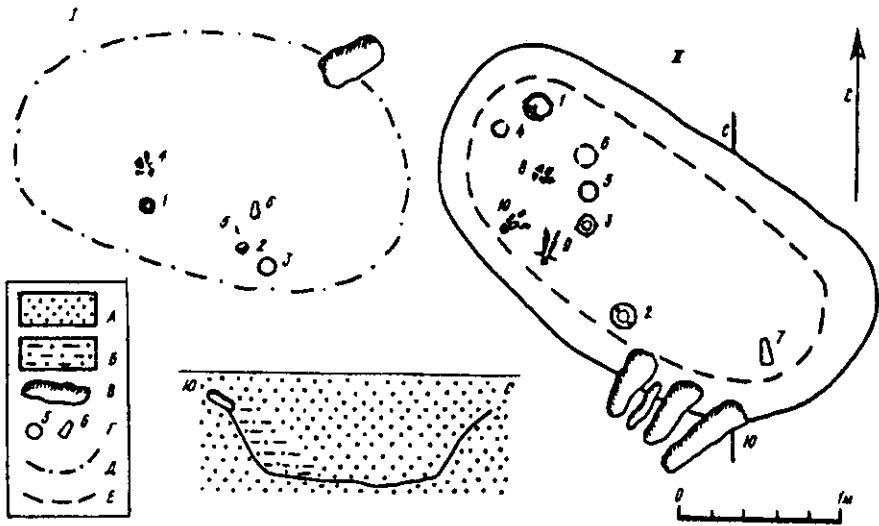


Рис. 2. Плани поховань культури кулястих амфор. I — поховання № 1: 1 — амфора, 2 — кубок, 3 — миска, 4 — фрагменти амфори, 5 — наконечник стріли, 6 — полірована клиноподібна сокира з кременю; II — поховання № 2: 1-3 — амфори, 4, 5 — миски, 6-8 — фрагменти посудин, 7 — полірована клиноподібна сокира з кременю, 9 — нижня щелепа свині, 10 — уламки кісток; А — світлий пісок, Б — буруватий пісок, В — камені, Г — знахідки і їх номери, Д — можлива межа поховання №1, Е — межа дна ями поховання № 2. П-П — лінія розрізу ями поховання № 2.

кургану було закладено розкоп і відповідно на глибині 0,67 м у материковому ґрунті знайдено поховання № 1 культури кулястих амфор. Воно було частково зруйноване при спорудженні кургану № 6 у XII ст.

Контури поховальної ями, як і її дна, у чистому кварцовому піску не простежувались. Основні предмети, пов'язані з похованням, знаходились на ділянці близько 1 м уперек (рис. 2, Д). Але потрібно врахувати, що в 1 м до ППС від предметів та вище рівня їх розташування на 0,5 м лежав у горизонтальному положенні великий плоский камінь, можливо, спеціально для того обколотий. Оскільки навкруги — піщана місцина, на якій взагалі немає каміння, то цей камінь, очевидно, було принесено сюди спеціально та включено до поховальної споруди. Чи він зберігся на місці свого початкового встановлення, чи його було дещо зсунуто під час насипання курганів у XII ст., встановити не вдалося. Не виключено, що, окрім цього каменя, були ще й інші, але їх забрали під час насипання курганів. Розміщення каменя і деяка, ледь помітна, відмінність у кольорі ґрунту на окремих ділянках дає можливість припустити, що яма була за розмірами 2,3 × 1,5 м. Глибина її визначається умовно у 0,67 м від рівня тієї поверхні материкового ґрунту, що збереглася. У похованні знайдені (взаємне розташування речей див. на рис. 2, 1): невелика глиняна амфора з двома ручками, прикрашена двома рядами вертикальних заглиблень і поміж ними одним рядом заглиблень, що поставлені зигзагоподібно по горизонталі, а також групами округлих вдавлень (рис. 3, 1), на дні цієї амфори чітко простежуються відбитки зерна (ячмінь або пшениця), але є й мілкі округлі заглиблення, що нагадують відбитки проса; неорнаментований глиняний кубок з круглим денцем (рис. 3, 2); уламки неорнаментованої глиняної амфори з двома ручками (рис. 3, 4), за розміром і характером профілю верхньої частини вона аналогічна амфорі з поховання № 2 (рис. 4, 2); глиняна миска з плоским денцем, прикрашена у верхній третині орнаментом у вигляді трьох рядів вертикальних заглиблень і двох рядів таких самих заглиблень, розміщених зигзагоподібно по горизонталі (рис. 3, 3); наконечник стріли з кременю (рис. 3, 5); полірована клиноподібна сокира з кременю (рис. 3, 6). Не виключено, що в ямі міг бути й інший поховальний інвентар, але його знищено під час насипання кургану в XII ст. Будь-яких слідів кісток або органічних залишків у чистому кварцовому піску не помічено. Виходячи з розташування речей, поховання орієнтоване з ПЗЗ на ПСС,

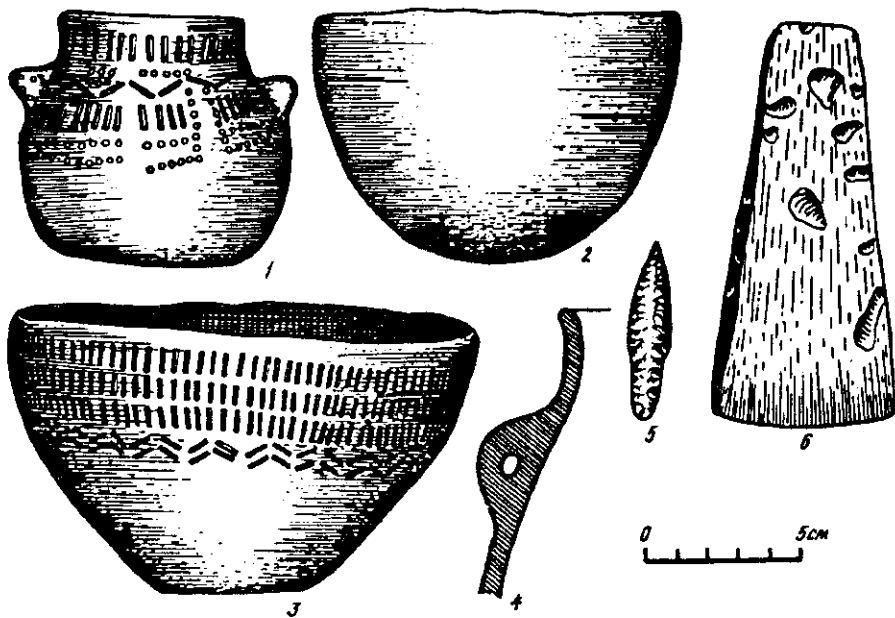


Рис. 3. Речові знахідки з поховання № 1. 1 — амфора, 2 — кубок, 3 — миска, 4 — профіль верхньої частини розбитої амфори, 5 — наконечник стріли з кременю, 6 — полірована клиноподібна сокира з кременю.

і, можна припустити, що померлий містився в могильній ямі в скорченому стані.

В процесі розкопок кургану № 6, біля його західного краю знайдено ряд із чотирьох плоских розколотих каменів, що стоять під нахилом на південь (рис. 2, II). Розташування їх на вершині піщаного пагорба змусило припустити присутність тут другого мегалітичного поховання, що й підтвердилося в результаті подальших розкопок.

Ділянка, що прилягає до вищевказаних каменів, на поверхні материкового піску була зачищена, але виявити контури поховальної ями на цьому рівні не вдалося, хоча на північ від ряду каменів простежувалася деяка відмінність в характері піщаного ґрунту. При заглибленні розкопу виявлено більш чітку відмінність між недоторканим більш цупким материковим піском бурого кольору, який містить деяку кількість дрібної гальки, й наповненням ями, що є не таким насиченим. Ця помітна відмінність в характері ґрунту дозволила визначити приблизні розміри поховальної ями у 2,8 × 4,6 м. Розколоті камені, що збереглися, стояли дещо під нахилом до південно-східного краю ями. За заглибленням розкопу відмінність між заповненням ями і материковим ґрунтом проявилася ще більше, особливо на південному краї, де заповнення являло собою вже темно-бурий пісок, який майже до самого низу ями, заходячи на її дно, був інтенсивно темним, а подекуди й майже чорним; разом з тим на північному боці ями заповнення складалося з буруватого піску, який за кольором подекуди важко відрізнити від недоторканого материкового піщаного ґрунту. Глибина ями визначена умовно (0,68 м) від рівня поверхні материкового ґрунту, що збереглася після спорудження кургану у XII ст.

На дні могильної ями, що на плані мала не зовсім правильну овальну форму, знайдені (взаємне розташування речей див. на рис. 2, II): глиняна куляста амфора з чотирма ручками, орнаментована трьома рядами вертикальних вдавлювань і двома рядами округлих відбитків між ними (рис. 4, 1); глиняна неорнаментована амфора з двома ручками (рис. 4, 2); невелика глиняна неорнаментована амфора з чотирма ручками (рис. 4, 3); глиняна миска, орнаментована у верхній частині двома поздовжніми вдавленими смугами (рис. 4, 4); глиняна миска, орнаментована одним рядом відбитків нігтя й трьома шишечками (рис. 4, 5); погано збережена, ледь випалена миска у

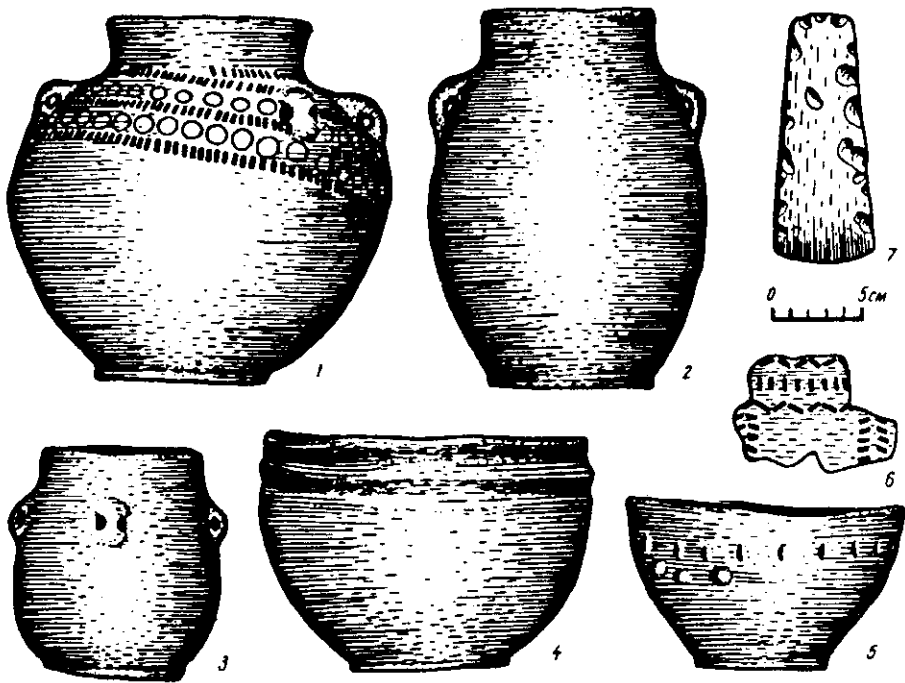


Рис. 4. Речові знахідки з поховання № 2. 1-3 — амфори, 4, 5 — миски, 6 — орнаментований фрагмент посудини, 7 — полірована клиноподібна сокира з кременю.

фрагментах, орнаментована рядами вдавлювань (рис. 4, 6); полірована клиноподібна сокира (рис. 4, 7); скупчення глини від розвалу дуже погано випаленої посудини, форму якої встановити не вдалося (рис. 2, П8); нижня щелепа кабана, що містилася біля посудини (рис. 2, П9); уламки кісток свійських тварин, скоріше за все свиней (рис. 2, П10). Залишки цих кісток збереглися тільки завдяки тому, що зверху вони були присипані чорним сажистим піском, який вельми відрізнявся від решти піску буруватого кольору, що заповнює яму. Кістяк людини не зберігся. Небіжчик розміщався, очевидно, у східній половині поховальної ями, заповненої чистим піском. Лежав він у скорченому стані. Можна припустити, що все поховання орієнтовано на ПЗЗ — ПСС.

Хоча при насипанні курганів у XII ст. поховання культури кулястих амфор були частково пошкоджені, все-таки є досить підстав вважати, що захоплення укладені в овальних ямах, а на поверхні по периметру могил обкладені каменями.

Одержано два поховальні комплекси. Вони включають однотипні поліровані сокири з кременю, що мають прямокутний зріз (рис. 3, 6) (рис. 4, 7). Такі сокири з кременю сіруватого відтінку є звичайною знахідкою у похованнях на всій території розповсюдження культури кулястих амфор¹. Ретельно відретушований наконечник стріли з кременю з поховання I (рис. 3, 5) відноситься до категорії рідкісних знахідок у могильниках такого типу². Поодинокі знахідки наконечників стріл відомі на Волині³, але там вони мають абсолютно інакшу форму і не так ретельно оброблені. Глиняні посудини з поховань I і II відрізняються як за формою, так і за орнаментациєю. У похованні I було як мінімум 4 посудини (три цілком збережені, одна — у фрагментах), але не виключено, що у пошкодженій частині поховання були й інші посудини, знищені під час вибирання ґрунту з ровика у XII ст. Амфора з двома ручками (рис. 3, 1) з поховання I має аналогії як за формою, так і за збігом орнаментальних елементів у пам'ятках волинської групи на Житомирщині у гробницях I та II біля с. Кікове.⁴ Орнаментация миски (рис. 3, 3) перегу-

кується з такою ж у вищезгаданих старожитностях Житомирщини, зокрема в кераміці з с. Сколів⁵. Поховання II містило 7 посудин, але форму двох із них встановити не вдалося через слабе випалення і дуже погану збереженість фрагментів. На посудинах з цього поховання присутні й деякі інші орнаментальні елементи. Так, на мисці (рис. 4, 5), у верхній її частині, розташований ряд вдавлень від нігтів та три наліплені шишечки. Нігтьовий орнамент зустрічається у волинських старожитностях⁶, тоді як наліплені шишечки характерні для території Польщі й Німеччини (територія колишньої НДР)⁷. Орнаментация амфори (рис. 4, 1), яка включає два рядки порівняно великих округлих вдавлень, не характерна для волинської кераміки, але подібний орнаментальний елемент зустрічається на посудинах з подільської групи культури кулястих амфор⁸. Орнаментация у вигляді двох паралельних вдавлених смуг у верхній частині миски (рис. 4, 4) не має аналогів у межах України.

На дні амфори (рис. 3, 1) з поховання I чітко простежуються відбитки зернин (ячмінь або пшениця), але є й дрібні округлі вдавлення, що нагадують відбитки проса. У похованні II знайдено кістки свині. Все це є поки найдавнішим свідомством розповсюдження продукуючого господарства (тваринництва й землеробства) у верхів'ях Дніпра. Обидва поховання біля селища Турінщина можна датувати кінцем III — початком II тис. до н. е.

Розгляд матеріалу з поховань біля сел. Турінщина дозволяє зробити деякі попередні висновки про шляхи проникнення носіїв культури кулястих амфор у верхів'я Дніпра. Цей могильник знаходиться далеко від основної території поширення культури кулястих амфор у Європі, а розташування його в районі Смоленська засвідчує проникнення окремих груп носіїв цієї культури далеко на схід. Моги́льник біля сел. Турінщина знаходиться приблизно на однаковій відстані як від пам'яток культури кулястих амфор волинської групи на Україні, так і від знахідок у східній частині польської групи разом з могильником у районі Гродно на території Білорусії; але, з огляду на поховальний інвентар, поки що є більше підстав припускати, що населення, яке залишило могильник біля сел. Турінщина, просунулось сюди з північних районів України угору по Дніпру.

Примітки

¹ *Археология Украинской ССР.* — К., 1985. — Т. 1. — С. 284; *Neustupny E. Kugelamphorenkultur // Jan Filip. Enzyklopadisches Handbuch zur Ur-und Fruhgeschichte Europas.* В. 1. — Praga, 1966. — S. 652, 653.

² *Ebenda.* — S. 652.

³ *Свешников И. К. Культура шаровидных амфор // САИ В1-27.* — М., 1983. — С.35. — Табл. IX. — Рис. 5.

⁴ *Там же.* — С. 29. — Табл. X. — Рис. 2,7.

⁵ *Там же.* — С. 35. — Табл. IX. — Рис. 3.

⁶ *Свешников И. К. Указ. соч.* — С. 23. — Табл. II. — Рис. 7,14.

⁷ *Кухаренко Ю. В. Археология Польши.* — М., 1969. — Табл. XII. — Рис. 8, 10; *Hensel W. Ur-und Fruhgeschichte Polens.* — Berlin, 1974. — S. 58. — Ab. 43.

⁸ *Свешников И. К. Указ. соч.* — С. 54. — Табл. XXIII. — Рис. 9.

Одержано 3.05.89